

УДК 37.015.31:613.88-053.6/.81»364»

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.17>

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Scopus Author ID: 58669174100

Ігор ПЕТРОВИЧ

аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Воли, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0009-0007-3813-3852

Бібліографічний опис статті: Лютий, В., Петрович, І. (2025). Профілактичні програми як засіб сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану. *Вічливість. Humanitas*, 6, 141–151
doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.17>

ПРОФІЛАКТИЧНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена проблемам сексуальної освіти та профілактики ризикованої сексуальної поведінки підлітків в умовах війни. Постійне перебування під впливом пов'язаних із війною загроз знижує чутливість людей до ризиків, пов'язаних із сексуальним життям. Підлітки внаслідок вікових особливостей є однією із найуразливіших груп щодо цієї проблеми. Якісна сексуальна освіта стає малодоступною в умовах воєнного стану, проте її функції можуть відігравати профілактичні програми.

Метою представленого дослідження є аналіз спроможності профілактичної програми виконувати завдання сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану в Україні. В статті представлено результати оцінювання комплексної профілактичної програми «Кроки по життю» з точки зору виконання нею функцій сексуальної освіти підлітків. В ході дослідження було проаналізовано зміст програми в контексті охоплення нею різних компонентів сексуальної освіти та дані оцінювання результатів її впровадження в умовах закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) різних регіонів України під час війни. Показано, що програма передбачає розкриття ключових тем сексуальної освіти, таких як цінності, статевий розвиток та репродуктивне здоров'я, ризикована та безпечна сексуальна поведінка, взаємовідносини в сексуальній сфері, гендерні стереотипи, любов та відповідальність, прийняття рішень. На основі аналізу даних оцінювання впровадження програми в ЗЗСО в умовах воєнного стану підтверджено її високі можливості для виконання основних завдань сексуальної освіти підлітків – формування у них коректних уявлень про статеве життя та взаємовідносини, розуміння ризиків та здатності ним протидіяти, готовності до безпечної сексуальної поведінки. Обґрунтовано, що основною цільовою групою програми мають бути учні 10–11 класів.

Ключові слова: сексуальна освіта, профілактична програма, ризикована сексуальна поведінка, підлітки, воєнний стан.

Vadym LIUTYI

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Scopus Author ID: 58669174100

Ihor PETROVYCH

Postgraduate Student at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0009-0007-3813-3852

To cite this article: Liutyi, V., Petrovich, I. (2025). Profilaktychni prohramy yak zasib seksualnoi osvity pidlitkiv v umovakh voiennoho stanu [Preventive programmes as a means of sexual education for adolescents in conditions of martial law]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 141–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.17>

PREVENTIVE PROGRAMMES AS A MEANS OF SEXUAL EDUCATION FOR ADOLESCENTS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

This article is devoted to the problems of sex education and prevention of risky sexual behavior among adolescents in wartime. Constant exposure to war-related threats reduces people's sensitivity to the risks associated with sex life. Due to their age, adolescents are one of the most vulnerable groups in this regard. Quality sex education becomes less accessible in a state of martial law, but prevention programs can fulfill its functions.

The purpose of this study is to analyze the ability of a prevention program to fulfill the task of sex education for adolescents in a state of martial law in Ukraine. The article presents the results of an evaluation of the comprehensive prevention program "Steps Through Life" in terms of its ability to fulfill the functions of sex education for adolescents. The study analyzed the content of the program in terms of its coverage of various components of sex education and evaluated the results of its implementation in general secondary education institutions in different regions of Ukraine during the war. It is shown that the program covers key topics of sex education, such as values, sexual development and reproductive health, risky and safe sexual behavior, relationships in the sexual sphere, gender stereotypes, love and responsibility, and decision-making. Based on the analysis of data evaluating the implementation of the program in general education institutions during martial law, its high potential for fulfilling the main tasks of sex education for adolescents has been confirmed – forming correct ideas about sex life and relationships, understanding risks and the ability to counteract them, and readiness for safe sexual behavior. It has been established that the main target group of the program should be students in grades 10–11.

Key words: sexual education, prevention program, risky sexual behavior, adolescents, martial law.

Актуальність проблеми. Однією з проблем, із якою зустрічається українське суспільство в умовах війни, є загострення ризиків, пов'язаних із небезпечною сексуальною поведінкою. Постійне перебування в умовах загрози життю і здоров'ю, тиск соціально-економічних проблем, руйнування звичного середовища та соціальних зв'язків, хронічний стрес і спроби його подолати активністю, що викликає сильні емоції, призводять до того, що у значній кількості людей знижується чутливість до ризиків, пов'язаних із сексуальним життям, і бажання або спроможність дотримуватись норм безпечної поведінки. Підлітки, внаслідок особливої емоційності, властивій їхньому віку, зневазі до небезпеки та браку особистого досвіду найбільш вразливі щодо

даної проблеми. Загальнодоступна комплексна сексуальна освіта, адаптована до умов воєнного стану, мала б запобігти формуванню ризикованої поведінки підлітків, проте під час війни її впровадження не здається пріоритетним ані для батьків, ані для педагогів закладів загальної середньої освіти. Як наслідок, дослідження демонструють поширеність серед підлітків ризикованих сексуальних практик. Так, за даним дослідження «Здоров'я і поведінкові орієнтації молоді» (2022–2023), 28% підлітків розпочинають статеве життя у віці, молодшому за 18 років, при чому серед хлопців ця частка є більшою, ніж серед дівчат. Серед тих підлітків, хто мав сексуальний досвід, 65% (від 47% 13-річних до 71% 17-річних) вступали в сексуальні

стосунки два і більше разів, 35% не використовували презерватив під час першого статевого контакту, 39% – під час останнього (Аналітичний звіт, 2024). Проблема полягає не лише у ризикованій поведінці в підлітковому віці, а й готовності до даних викликів в майбутньому, з якими можуть зустрітися й ті підлітки, які наразі ще не розпочали своє статеве життя. Компенсувати нестачу сексуальної освіти в сім'ї та закладі освіти можуть програми комплексної профілактики ризикованої поведінки, які, завдяки своїй орієнтації на запобігання широкому колу актуальних проблем, можуть бути більш затребуваними як самими підлітками, так і батьками й педагогами. Проте можливості таких програм як доповнення або альтернативи програмам сексуальної освіти в закладах освіти потребують вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні дослідники розглядають програми сексуальної освіти та програми профілактики ризикованої та деструктивної поведінки як взаємопов'язані, адже вони мають спільний предмет – ризиковану сексуальну поведінку. Так, Т. Журавель та співавтори відносять імпульсивну та ризиковану сексуальну поведінку до внутрішньо деструктивної поведінки, спрямованої на саморуїнацію та дезінтеграцію власної особистості. На їхній погляд така поведінка надає підлітку тимчасове коротке полегшення, проте заважає благополуччю (Журавель та ін., 2022). В свою чергу Т. Лях, А. Спірін і В. Жуков до ризикованої поведінки підлітків відносять статеву поведінку та стосунки, що можуть призвести до незапланованої вагітності та ПСШ. На думку авторів, для запобігання ризикам необхідним є впровадження профілактичних програм, що можуть сформулювати або посилити мотивацію підлітків до здорового способу життя та сприяти засвоєнню ними необхідних для цього знань і навичок (Лях, Спірін, Жуков, 2023). В. Лютий та В. Петрович, аналізуючи результати впровадження в Україні комплексних профілактичних програм («Програма 15», «Сходінки», «Street Smart»), зазначили, що вони сприяють поліпшенню рівня обізнаності щодо ризиків сексуального життя і шляхів їхнього зниження, формують безпечні переконання, здатність приймати відповідальні рішення (Лютий, Петрович, 2023)

Українські вчені О. Кислова та А. Ніколаєвська обґрунтовують необхідність обов'язкової сексуальної освіти в Україні. За даними проаналізованих ними досліджень, найчастіше підлітки отримують інформацію про статеве життя із таких ненадійних джерел, як інтернет (в тому числі від т. зв. блогерів) та від друзів та знайомих, або спираються на власний досвід. Вчителі та медичні працівники перебувають на 8–10-му місці в ієрархії джерел інформації підлітків, а спеціальні курси та заняття в школі – на 12-му. На думку авторів, сексуальна освіта повинна стати джерелом інформації не лише про фізіологічні аспекти статевого життя, а й про любов, дружбу, взаємоповагу, відповідальне батьківство (Кислова, Ніколаєвська, 2023).

E.S.Goldfarb, L.D.Lieberman на основі огляду 80 джерел, що містили результати оцінювання програм сексуальної освіти, прийшли до висновку, що представлені в них дані підтверджують ефективність таких програм у визнанні сексуальної різноманітності, запобіганні насильству між партнерами та у розвитку здорових стосунків, поліпшенні навчання соціальним навичкам та емоційного навчання. Автор вважають, що сексуальне виховання має розпочинатися в початковій школі та бути поетапним і тривалим (Goldfarb, Lieberman, 2021)

Українські вчені А. Дуля, Л. Горобчук, О. Карпенко, Ж. Петрович, Т. Спірін та ін. в своїх публікаціях досліджують проблеми та розкривають зміст і методи сексуальної освіти підлітків в Україні. Так, Т. Спірін та А. Даниленко наголошують, що сексуальна освіта має передбачати не лише формування знань, але й їхнє усвідомлення та формування відповідних ставлень, вмінь і навичок, упевненості в можливості їхнього застосування та, як наслідок, зміну поведінки. (Спірін, Даниленко, 2023). На думку О. Карпенко, Ж. Петрович, А. Дулі, сексуальна освіта підлітків передбачає постійну взаємодію батьків і вчителів і має бути спрямована на формування у підлітків навичок безпечної та відповідальної поведінки та їхньої здатності знаходити вирішення складних питань, профілактику ризикованої сексуальної поведінки підлітків та дезадаптації, з нею пов'язаною. Проте, на думку авторів, батькам може заважати власна психологічна неготовність для

обговорення таких питань та невпевненість у своїх знаннях, а спроможність педагогів залежить від їхньої освіти, володіння відповідними програмами та вміння застосовувати доцільні форми, методи та технології навчання. До умов успішного впровадження сексуальної освіти підлітків автори відносять, зокрема, наявність програм із сексуальної освіти та заходів із профілактики ризикованої поведінки в закладах освіти, професійну підготовку педагогів для передачі знань та вмінь учням та налагодження партнерської взаємодії педагогів та батьків (Карпенко, Петрочко, Дуля, 2025).

Українські дослідники О. Карпенко, Ж. Петрочко Т. Спіріна виокремлюють ключові виклики, з якими зустрічається сексуальна освіта в сучасній Україні, зокрема порушення системи освіти через війну, що ускладнює доступ підлітків до якісної сексуальної освіти; психоемоційне навантаження та травматичний досвід підлітків, що знижує їхню здатність до свідомого прийняття рішення та підвищує ризик імпульсивної сексуальної поведінки; відсутність системної державної політики у сфері сексуальної освіти (Карпенко, Петрочко, Спіріна, 2025). На думку Л. Горобчук, до таких викликів можна віднести дестабілізацію освітнього процесу, за якої учні втрачають можливість пройти необхідні теми або програми, а сексуальна освіта не є пріоритетною для ЗЗСО; недостатній доступ учнів до навчальних ресурсів та ресурсів, необхідних для підтримки сексуального здоров'я; психологічний вплив війни на підлітків, через який вони втрачають здатність зосереджуватись на навчанні та сприймати інформацію; соціальні та культурні зміни, пов'язані, зокрема, із вимушеним переселенням та зміною соціальних норм, до яких підліткам може бути важко адаптуватися; підвищення ризику сексуального насильства; зміну пріоритетів міжнародних та українських неурядових організацій, які можуть зосереджувати увагу та ресурси на впровадженні гуманітарних програм замість програм сексуальної освіти. В той же час авторка наголошує, що ряд провідних українських неурядових організацій (Український фонд «Благополуччя дітей», ВГЦ «Волонтер», громадська організація «Ла Страда – Україна» та ін.) продовжують впрова-

джувати програми сексуальної освіти та комплексні профілактичні програми, адаптуючи їх до умов воєнного стану (Горобчук, 2021).

Аналіз досліджень названих авторів показує, що сексуальна освіта підлітків є актуальною для України в умовах війни і повинна охоплювати ширше коло питань, аніж формування знань та навичок, необхідних для безпечної сексуальної поведінки. Разом із тим, запобігання ризикам сексуального життя залишається важливим завданням сексуальної освіти підлітків. Ряд викликів, пов'язаних із війною, обмежує можливості для впровадження доступних для широкого кола підлітків програм сексуальної освіти, зокрема – в закладах освіти. За таких умов комплексні профілактичні програми завдяки своїй більшій доступності можуть виступити засобом сексуальної освіти, якщо засновані на широкому трактуванні статевої поведінки та охоплюють такі питання, як ставлення і переконання, цінності (любов, дружба, здоров'я, відповідальність тощо), гендерні взаємовідносини, мотивація відповідальної поведінки та здатність до прийняття відповідальних рішень у складних ситуаціях. Проте реальні можливості профілактичних програм потребують емпіричного підтвердження.

Мета і завдання статті. Метою представленою у статті дослідження став аналіз спроможності профілактичної програми виконувати завдання сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану в Україні. В якості предмету аналізу була обрана програма «Кроки по життю», призначена для впровадження в умовах закладу загальної середньої освіти у формі факультативного курсу. В ході дослідження було проаналізовано зміст програми з точки зору охоплення нею різних компонентів сексуальної освіти та дані оцінювання результатів її впровадження в умовах ЗЗСО різних регіонів України під час війни.

Виклад основного матеріалу. Профілактична програма «Кроки по життю» розроблена Всеукраїнською благодійною організацією «Український фонд «Благополуччя дітей» в 2018–2022 р.р. як адаптація програми профілактики негативних соціальних явищ та захворювань «Програма 15» для впровадження в умовах закладу загальної серед-

ньої освіти. Програма передбачає проведення протягом одного навчального року серії із 33 взаємопов'язаних зустрічей, присвячених розвитку комунікативних навичок учнів, усвідомленню ними власних цінностей, знання та розуміння репродуктивного здоров'я, усвідомлення ризиків, пов'язаних із сексуальною поведінкою, вживанням алкоголю і ПАР, насильством, та формуванню навичок їх уникнення, здатності приймати відповідальні рішення та змінюватися. Кожна зустріч за програмою, з одного боку, триває один стандартний шкільний урок і тому може бути легко організована в ЗЗСО, а з іншого – проводиться у формі тренінгу і вимагає від її виконавців наявності спеціальних знань і навичок. Згідно із концепцією програми, тренерами виступають штатні працівники закладу загальної середньої освіти – психологи, соціальні педагоги або досвідчені вчителі, що пройшли спеціальне навчання й отримали сертифікат на право впровадження програми. Це робить програму доступною для широкого кола підлітків і в той же час гарантує наявність у тренерів належної кваліфікації для дотримання стандартів програми («Кроки по життю», 2021).

Програма «Кроки по життю» пройшла експериментальну апробацію, що підтвердила її ефективність при впровадженні в закладах освіти тренерами «Програми 15» (Лютий, Петрович, 2019, 2021). Початок її широкого впровадження в різних регіонах України із залученням в якості тренерів працівників ЗЗСО збігся із початком війни. Це дало можливість використати результати оцінювання впровадження програми «Кроки по життю» в 2023–2024 р.р. для визначення її спроможності виконувати завдання сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного часу.

Можливість застосування програми як засобу сексуальної освіти пояснюється такими її особливостями як вихід за межі суто профілактичних тем, орієнтація на розвиток підлітків та їхню підготовку до самостійного відповідального життя, широке охоплення тем, присвячених цінностям, взаємовідносинам, ідентичності, прийняттю відповідального рішення. Так, окрім суто профілактичних тем, що стосуються запобігання інфікування ВІЛ, програма «Кроки по життю» включає такі характерні саме для сексуальної освіти

теми як цінності людини, здоров'я як цінність, любов та відповідальність (охоплює питання взаємовідносин взагалі та партнерів зокрема), здоров'я тат і мам (присвячена репродуктивному здоров'ю, статевому розвитку чоловіка і жінки, контрацепції взагалі, а не лише використанню презервативів), стереотипи та упередження (критичний аналіз гендерних стереотипів), запобігання насильству, прийняття відповідальних рішень. Окрім того, в ході зустрічей за програмою розвиваються комунікативні навички й обговорюються питання власної гідності, благополуччя, проходження через зміни та втрати, а також планування майбутнього, що відповідають загальним соціальним компетентностям людини й особливо актуальні в умовах війни. Таким чином, програма «Кроки по життю» відповідає основним вимогам саме до програм сексуальної освіти, запропонованим в розглянутих вище джерелах, є доступною для підлітків та готовою для впровадження в умовах воєнного стану.

Оцінювання результатів впровадження «Кроків по життю» в умовах ЗЗСО проводилось в 2023–2024 н.р. в рамках проекту «Програми підтримки фізичного та психосоціального здоров'я сімей з дітьми в часи війни» Українського фонду «Благополуччя дітей» в громадах Волинської, Житомирської, Рівненської, Черкаської та Чернівецької областей. Для оцінювання використовувався квазіекспериментальний дизайн із групою порівняння. На відміну від класичного експерименту група порівняння не є повноцінною контрольною групою, не формується дослідниками шляхом рандомізації учасників експерименту і не є повністю ідентичною експериментальній. У випадку оцінювання програми «Кроки по життю», яка впроваджувалася не в експериментальних умовах, а в реальній практиці закладів освіти, учні класів самостійно приймали рішення щодо своєї участі в програмі. Ті з них, хто не брав участі у навчанні, долучалися до дослідження у якості групи порівняння. Також учасники могли з різних причин припинити свою участь у зустрічах за програмою і не проходити повторного опитування. Це пояснює диспропорції в гендерно-віковому складі груп (табл. 1), які бралися до уваги в ході аналізу.

**Характеристики груп учасників та порівняння,
сформованих в ході оцінювання програми «Кроки по життю»**

Характеристика	Учасники навчання		Група порівняння	
	Початок	Завершення	Початок	Завершення
Стать				
Жінки	61 (54,5%)	41 (49,4%)	45 (39,5%)	29 (42,6%)
Чоловіки	51 (45,5%)	42 (50,6%)	69 (60,5%)	39 (57,4%)
Клас				
8–9	81 (72,3%)	48 (57,8%)	88 (77,2%)	50 (73,5%)
10–11	31 (27,7%)	35 (42,2%)	26 (22,8%)	18 (26,5%)
Успішність навчання				
0–3 бали	–	–	1 (0,9%)	1 (1,5%)
4–6 балів	15 (13,4%)	15 (18,1%)	19 (16,7%)	13 (19,1%)
7–9 балів	70 (62,5%)	56 (67,5%)	75 (65,8%)	44 (64,7%)
10–12 балів	27 (24,1%)	12 (14,5%)	19 (16,7%)	10 (14,7%)
Всього	112 (100%)	83 (100%)	114 (100%)	68 (100%)

Оцінювання результатів проходження учнями факультативного курсу за програмою «Кроки по життю» проводилось за допомогою порівняння результатів початкового та завершального опитувань групи учасників та групи порівняння. Анкета початкового оцінювання була ідентичною в обох групах та містила 14 питань, що стосувалися соціально-демографічних характеристик опитаних, їхніх уявлень про ВІЛ, контрацепцію, алкоголь та наркотики, настанов щодо ризикованої й насильницької та альтернативної їм конструктивної поведінки, готовності застосувати конструктивну поведінку, досвіду конструктивної та ризикованої поведінки опитаних протягом 3-х місяців до опитування, самооцінки власних особистісних рис та взаємовідносин. Анкета завершального опитування в цілому була подібною до анкети початкового опитування, проте у варіанті для учасників навчання було додано блок питань з оцінкою його загальних результатів та змін, що настали внаслідок навчання на факультативному курсі. В рамках даного дослідження аналізувались показники, що відповідають критеріям програм сексуальної освіти: динаміка коректності уявлень учасників про ВІЛ і контрацепцію, настанов щодо ризикованої і безпечної сексуальної поведінки, сексуальних практик учасників протягом останніх 3-х місяців. Висновки робились на основі порівняння результатів початкового та заключного опитування окремо в групі учасників і групі порівняння та співвідношення результатів груп між собою. Порівнювались середні показники груп за кожним критерієм та частки учасників, які продемонстрували високий рівень

(більше ніж 75% від максимального) за ними. Враховуючи відносно малий обсяг вибірок та структурні відмінності між ними, важливим показником була статистична значущість відмінностей, для визначення якої використовувались критерії χ^2 Пірсона для номінальних шкал та U Манна-Вітні для інтервальних шкал. Відмінності вважались значущими, якщо результати за цими показниками були меншими за 0,05 або наближувались до цього значення. Враховуючи відмінності у вікових особливостях та соціальній ситуації розвитку підлітків у віці 14–15 і 16–17 років, та відмінності в деяких компонентах орієнтованого на них інструментарію, результати впровадження програми в 8–9 та 10–11 класах оцінювались окремо.

Оцінювання динаміки обізнаності учасників навчання показало, що коректність уявлень про ВІЛ, шляхів його розповсюдження та засобів запобігання інфікуванню дещо зросла в учнів 8–9 класів і суттєво зросла в учнів 10–11 класів. Так, середній показник коректності знань учнів 8–9 класів в процесі навчання за програмою збільшився з 6,46 до 7,05 за 10-бальною шкалою, частка учасників із високим рівнем обізнаності збільшилася з 27,5% до 37,5%. Втім, такі зміни не мали належної статистичної значущості і не можуть вважатися достатніми. В групі учнів 10–11 класів середній показник обізнаності щодо ВІЛ зріс з 5,48 до 9,17, частка учнів із високим рівнем обізнаності збільшилася з 16,1% до 85,7%, позитивна динаміка була значущою. В групі порівняння теж спостерігалися певне підвищення показників обізнаності щодо ВІЛ, проте

його масштаби та значущість поступалися таким в групі учасників програми (табл. 2).

Порівняння показників обізнаності щодо контрацепції в групах учасників програми і групі порівняння продемонструвало аналогічні тенденції. Рівень розуміння різних аспектів контрацепції дещо поліпшився в учасників 8–9 класів (середній показник збільшився з 5,84 до 6,53, частка учнів з високим рівнем знань – з 27,2% до 37,5%), проте позитивна динаміка була незначною. Серед учасників з 10–11 класів середній показник за цим критерієм зріс з 6,07 до 9,62, частка учасників з високим рівнем знань – з 29% до 94,3%. В групі порівняння показники обізнаності учнів 8–9 класів за час впровадження програми майже не змінилися, а в учнів 10–11 класів продемонстрували значуще зростання, проте дещо менш виразне, ніж в учасників програми (див. табл. 2).

Таким чином можна констатувати суттєве та закономірне поліпшення та розуміння

учнями 10–11 класів питання безпечної сексуальної поведінки, зокрема в контексті захисту від ВІЛ, в той час як в учнів 8–9 класів такого не спостерігалось.

Оцінювання змін у настановах учасників навчання та групи порівняння щодо ризикованої сексуальної поведінки не зафіксувало суттєвої позитивної динаміки з цих питань. Показники як учасників, так і групи порівняння з 8–9 та 10–11 класів за даним критерієм протягом періоду впровадження програми суттєво не змінилися. Таким чином, готовність ризикувати у підлітків після навчання за програмою залишилася на початковому рівні. В той же час самооцінка готовності до застосування безпечної сексуальної поведінки суттєво зросла в учасників програми 10–11 класів (середній показник – з 7,61 до 9,0, частка учнів із високою готовністю – з 35,5% до 65,7%), зміни були статистично значущими. В інших групах такої динаміки не спостерігалось (табл. 3).

Таблиця 2

Показники обізнаності учасників програми «Кроки по життю» та групи порівняння щодо ВІЛ та контрацепцію на початку та по завершенні навчання

Критерії оцінювання	Показники	Учасники навчання			Група порівняння		
		Поч.	Зав.	Знач. відмін.	Поч.	Зав.	Знач. відмін.
Коректність уявлень про ВІЛ							
8–9 кл.	Сер. груп.	6,46	7,05	0,117	6,05	5,50	0,294
	Вис. зн., %	27,2%	37,5%	0,220	27,3%	34,0%	0,406
10–11 кл.	Сер. груп.	5,48	9,17	0,000	6,92	7,56	0,179
	Вис. зн., %	16,1%	85,7%	0,000	34,6%	50%	0,307
Коректність уявлень про контрацепцію							
8–9 кл.	Сер. груп.	5,84	6,53	0,137	5,36	5,07	0,547
	Вис. зн., %	27,2%	37,5%	0,220	15,9%	14%	0,764
10–11 кл.	Сер. груп.	6,07	9,62	0,000	4,62	7,31	0,000
	Вис. зн., %	29,0%	94,3%	0,000	11,5%	55,6%	0,003

Таблиця 3

Показники настанов учасників програми «Кроки по життю» та групи порівняння щодо ризикованої і безпечної сексуальної поведінки на початку та по завершенні навчання

Критерії оцінювання	Показники	Учасники навчання			Група порівняння		
		Поч.	Зав.	Знач. відмін.	Поч.	Зав.	Знач. відмін.
Безпечність настанов щодо сексуальної поведінки							
8–9 кл.	Сер. груп.	7,99	7,81	0,376	7,41	7,40	0,219
	Вис. зн., %	58,0%	56,2%	0,844	43,2%	56,0%	0,147
10–11 кл.	Сер. груп.	7,94	8,00	0,917	7,40	8,06	0,164
	Вис. зн., %	54,8%	60,0%	0,672	46,2%	55,6%	0,0540
Готовність до безпечної сексуальної поведінки							
8–9 кл.	Сер. груп.	8,05	7,65	0,224	7,19	7,38	0,539
	Вис. зн., %	44,8%	35,4%	0,158	23,9%	30,0%	0,430
10–11 кл.	Сер. груп.	7,61	9,00	0,001	7,31	8,17	0,063
	Вис. зн., %	35,5%	65,7%	0,014	26,9%	44,4%	0,228

Отже, навчання за програмою «Кроки по життю» суттєво не вплинуло на ставлення учасників до ризикованої поведінки, проте підвищило готовність в учнів старшої вікової групи до застосування безпечної сексуальної поведінки.

Оцінювання змін у реальних поведінкових практиках, пов'язаних із захищеними та ризикованими сексуальними контактами, проводилось лише серед учнів 10–11 класів. У зв'язку з різною гендерною структурою груп дослідження та суттєвим впливом гендерних чинників на сексуальну поведінку окремо порівнювались результати за цим критерієм серед хлопців та дівчат. Дослідження показало, що до впровадження програми про ризиковані сексуальні контакти протягом останніх 3 місяців повідомили лише окремі учні, як хлопці, так і дівчата, в групах учасників та групах порівняння. Після впровадження програми про ризиковані сексуальні контакти в ході анкетування не повідомили жоден учень і жодна учениця, проте декілька учасників вказали, що вони не пам'ятають цього. В той же час частка учасників, які за останні три місяці практикували захищений секс, зросла саме в групі учнів 10–11 класів – учасників програми. Так, серед дівчат ця частка збільшилася з 17,6% до 42%, серед хлопців – з 21,4% до 56,2% (табл. 4). Таким чином можна констатувати збільшення поширеності практики застосування презервативу при статевому контакті як серед хлопців, так і серед дівчат – учасників навчання за програмою «Кроки по життю»

В ході завершального опитування учасники навчання за програмою «Кроки по життю» мали самостійно оцінити, що змінилося в їхньому житті завдяки участі у навчанні. В результаті 89,6% учнів 8–9 класів та 97,1%

учнів 10–11 класів повідомили, що вони стали частіше уникати ситуацій, ризикованих щодо ЗПСШ, ВІЛ, вживання наркотиків, насильства, 93,3% учнів 8–9 класів та 94,3% учнів 10–11 класів – що вони стали більшою мірою дотримуватись норм здоров'я, розвивати себе. В той же час 68,8% учнів 8–9 класів та 20% 10–11 класів вказали, що вони стали частіше ризикувати, коли це необхідно для досягнення мети, 27,1% учнів 8–9 класів та 74,3% 10–11 класів – що вони спробували дещо нове, що є цікавим або приємним, проте може бути небезпечним. 35,4% учнів 8–9 класів та 11,4% учнів 10–11 класів не помітили жодних суттєвих змін внаслідок своєї участі у програмі.

Дискусія. Узагальнюючи представлені результати, можна констатувати, що профілактична програма «Кроки по життю» під час її впровадження в закладах загальної середньої освіти виконує базові функції програм сексуальної освіти перш за все для підлітків старшої вікової групи – учнів 10–11 класів. Це особливо актуально, адже саме в цей період, за даними досліджень, більшість підлітків розпочинають статеве життя або відповідально замислюються над цим, досягають віку добровільної згоди на сексуальні контакти, починають відчувати себе дорослими в сфері сексуальних відносин. Незначні позитивні результати програми в групі учасників-учнів 8–9 класів можуть бути пояснені тим, що для більшості з них представлена в програмі інформація про статеве життя, ризиковану та безпечну сексуальну поведінку може ще не здаватися актуальною (саме такі судження були отримані в ході фокус-груп від учасників експериментальної апробації програми в 2019–2021 р.р.) і не може бути відразу використана у житті. Такі учні в ході зустрічей за програмою більшою мірою орієнтовані

Таблиця 4

Показники поширеності ризикованих та захищених сексуальних практик серед учасників програми «Кроки по життю» та групи порівняння на початку та по завершенні навчання

Критерії оцінювання	Показники	Учасники навчання			Група порівняння		
		Поч.	Зав.	Знач. відмін.	Поч.	Зав.	Знач. відмін.
Незахищений секс протягом останніх 3-х місяців до опитування							
	Жін. Так, %	5,9%	–	–	13,3%	–	–
	Чол. Так, %	14,3%	–	–	9,1%	–	–
Безпечний секс протягом останніх 3-х місяців до опитування							
	Жін. Так, %	17,6%	42,1%	0,278	6,7%	–	–
	Чол. Так, %	21,4%	56,2%	0,087	18,2%	11,1%	0,329

на самопізнання, самоствердження та розвиток комунікативних навичок. Це не означає необхідності відмови від впровадження програми в 8–9 класах, адже і серед учнів цього віку є ті, хто вже має сексуальний досвід та має бути готовий захистити себе, а інші отримують корисну інформацію та навички на майбутнє, навчаються розбиратися у собі та приймати відповідальні рішення. Проте основною цільовою групою програми «Кроки по життю» як тієї, що виконує функції сексуальної освіти, є саме учні 10–11 класів.

Оцінювання показало поліпшення ряду показників сексуальної освіти не тільки в учасників програми, а й в учнів 10–11 класів, що входили в групу порівняння, хоч і менш виразне порівняно із учасниками навчання. Це пов'язано із рядом ефектів використаного дизайну дослідження. По перше, дослідження проводилося протягом навчального року, і за цей період всі учні ставали дорослішими, самостійно шукали актуальну для них інформацію, отримували власний досвід. По друге, учасники програми та групи порівняння продовжували навчатися разом та спілкуватися між собою, а отже обмінюватись отриманою інформацією. Це, зокрема, вказує на корисність подібних програм як для безпосередніх учасників, так і для їхнього кола спілкування.

Дослідження показало збільшення частки тих, хто протягом навчання вів активне статеве життя і практикував захищений секс, чого не спостерігалось в групі порівняння. Це, на наш погляд, не вказує на те, що програма підштовхувала підлітків-учасників до раннього статевого дебюту, адже мова йде про молодих людей 16–17 років, і початок статевого життя в цьому віці сприймається в сучасному світі як варіант соціальної норми. Окрім того, зросли показники захищених сексуальних контактів, а орієнтація на безпечну сексуальну поведінку

є одним із завдань сексуальної освіти. Також в даному результаті могло відобразитись збільшення довіри учасників навчання до тренерів та організаторів програми, внаслідок чого вони стали відвертішими у своїх відповідях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Представлене дослідження підтвердило можливість застосування комплексних профілактичних програм, що охоплюють теми сексуального здоров'я та безпечної сексуальної поведінки, як альтернативи або доповнення до програм сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану. Більша поширеність та доступність таких програм дозволяє охопити актуальним для підлітків та суспільства навчанням більшу кількість учнів за умов недостатньої уваги сексуальній освіті з боку батьків та школи внаслідок викликів війни. Оцінювання комплексної профілактичної програми «Кроки по життю», розробленої для впровадження в умовах закладів загальної середньої освіти, показало її високі можливості для виконання основних завдань сексуальної освіти підлітків – формування у них коректних уявлень про статеве життя та взаємовідносини, розуміння ризиків та здатності ним протидіяти, готовності до безпечної сексуальної поведінки. Позитивні впливи перш за все проявилися в підлітків старшої вікової групи – учнів 10–11 класів. Дослідження не показало стійкого послідовного впливу програми на ставлення та настанови підлітків, втім попередні дослідження можливостей профілактичних програм продемонстрували, що такий вплив відтермінований у часі і може бути виявлений лише під час відкладеного оцінювання. Дослідження стійкого впливу програм комплексної профілактики як засобу сексуальної освіти на розвиток та поведінку учнів протягом тривалого часу може бути завданням майбутнього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Кроки по життю»: метод. посіб. для виховної роботи з учнями 9–10 класів з питань профілактики негативних явищ та підтримки психосоціального здоров'я молоді України / автори-упоряд.: А. В. Калініна, В. С. Петрович, А. В. Рясна та ін. ; за заг. ред. А. В. Калініної, В. С. Петровича. Київ, 2021. 412 с.
2. Аналітичний звіт за результатами опитування українських підлітків у 2022/2023 роках «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проекту BOO3 «Health behaviour schoolage children» (HBSC). Київ, 2024. 94 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/51006/file/Health%20Behaviour%20in%20School-Aged%20Children%20study_Ua%201.pdf (дата звернення: 23.12.2025).
3. Горобчук Л. Л. Виклики впровадження сексуальної освіти підлітків в закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № (4). С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-22-29>.

4. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Сулицький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Журавель Т., Удовенко Ю. Київ : Видавництво ФО-П Буря О. Д., 2022. 144 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf (дата звернення: 23.12.2025).
5. Карпенко О., Петрошко Ж., Дуля А. Сексуальна освіта дітей та підлітків у контексті розвитку здоров'язберезувального середовища в умовах закладу загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. Вип. 3. С. 80-87. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.3.11>.
6. Карпенко О., Петрошко Ж., Спіріна Т. Розвиток соціальних навичок підлітків у контексті сексуальної освіти. *Social Work and Education*. 2025. Вип. 12. № 3. С. 367–374. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/53660/1/O_Karpenko_Zh_Petroshko_T-Spirinafprsrso_SWE_3.pdf (дата звернення: 23.12.2025).
7. Кислова О. М., Ніколаєвська А. М. Підліткова сексуальність та проблеми сексуальної освіти в Україні. *Український соціум*. 2023. № 2(85). С. 190–206. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.190> (дата звернення: 23.12.2025).
8. Лютий В. П., Петрович В. С. «Кроки по життю»: адаптація профілактичної «Програми 15» до впровадження в умовах загальноосвітньої школи. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 2(13). С. 126–137. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16389/1/126-138.pdf> (дата звернення: 23.12.2025).
9. Лютий В. П., Петрович В. С. Профілактична «Програма 15»: досвід упровадження та оцінювання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 81. С. 148–154. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.31>.
10. Лютий В., Петрович В. Якісний аналіз результатів упровадження шкільного профілактичного курсу: на прикладі програми «Кроки по життю». *Ввічливість. Humanitas*. 2021. Вип. 3. С. 60–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9>.
11. Лях Т., Спірін А., Жуков В. Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. Вип. 1. С. 64–72. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9>.
12. Спіріна Т., Даниленко А. Сексуальна освіта як складова здорового способу життя підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. Вип. 1. С. 104–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>.
13. Goldfarb E. S., Lieberman L. D. Three Decades of Research: Evidence for Comprehensive Sexuality Education. *Journal of Adolescent Health*. 2021. Vol. 68. № 1. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2020.07.036.

REFERENCES:

1. “Kroky po zhyttiu” : metod. posib. dlia vykhovnoi roboty z uchniamy 9–10 klasiv z pytan profilaktyky nehatyvnykh yavyshech ta pidtrymky psykhosotsialnoho zdorovia molodi Ukrainy (2021) [“Steps in Life”: a method. manual for educational work with students of 9–10 grades on the prevention of negative phenomena and support of psychosocial health of youth of Ukraine] / avtory-uporiad.: A. V. Kalinina, V. S. Petrovych, A. V. Riasna ta in. ; za zah. red. A. V. Kalininoi, V. S. Petrovycha. Kyiv. 412 [in Ukrainian].
2. Analychnyi zvit za rezultatamy opytuvannia ukrainskykh pidlitkiv u 2022/2023 rokakh “Zdorovia ta povedinkovi oriientatsii uchnivskoi molodi” v mezhakh mizhnarodnoho proiektu VOOZ “Health behaviour schoolage children” (HBSC) (2024) [Analytical report on the results of the survey of Ukrainian adolescents in 2022/2023 “Health and behavioral orientations of student youth” within the framework of the WHO international project “Health behaviour schoolage children” (HBSC)]. Kyiv. 94. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/51006/file/Health%20Behaviour%20in%20School-Aged%20Children%20study_Ua%201.pdf.pdf [in Ukrainian].
3. Horobchuk, L. L. (2024) Vykylyky vprovadzhenia seksualnoi osvity pidlitkiv v zakladakh zahalnoi serednoi osvity pid chas voiennoho stanu [Challenges of introducing sexual education of adolescents in general secondary education institutions during martial law]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, 4, 22–29. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-22-29> [in Ukrainian].
4. Zhuravel, T., Ivaniuk, I., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Pashko, N., Soloviova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulitskyi, V., Udovenko, Yu., Chепенко, O., Chuiko, O., Shved, O. & Yankovets, V. (2022) Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of destructive behavior of adolescents] : navch.-metod. posib. / za zah. red. Zhuravel, T., Udovenko, Yu. Kyiv : Vydavnytstvo FO-P Buria O. D. 144. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf [in Ukrainian].
5. Karpenko, O., Petroshko, Zh. & Dulia, A. (2025) Seksualna osvita ditei ta pidlitkiv u konteksti rozvytku zdoroviazberezhuvального seredovyshecha v umovakh zakladu zahalnoi serednoi osvity [Sexual education of children and adolescents in the context of the development of a health-preserving environment in the conditions of a general secondary education institution]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 80–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.3.11> [in Ukrainian].
6. Karpenko, O., Petroshko, Zh. & Spirina, T. (2025) Rozvytok sotsialnykh navychok pidlitkiv u konteksti seksualnoi osvity [Development of social skills of adolescents in the context of sex education]. *Social Work and Education*, 12, 3,

367–374. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/53660/1/O_Karpenko_Zh_Petrochko_T-Spirinafprso_SWE_3.pdf [in Ukrainian].

7. Kyslova, O. M., Nikolaievska, A. M. ((2023) Pidlitkova seksualnist ta problemy seksualnoi osvity v Ukraini [Adolescent sexuality and problems of sexual education in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium*, 2(85), 190–206. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.190> [in Ukrainian].

8. Liutyi, V. P., Petrovych, V. S. (2019) “Kroky po zhyttiu”: adaptatsiia profilaktychnoi “Prohramy 15” do vprovadzhennia v umovakh zahalnoosvitnoi shkoly [“Stepping life”: adaptation of the preventive “Program 15” to implementation in a comprehensive school]. *Pedahohichnyi chasopys Volyni*. 2(13). 126–137. Retrieved from: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16389/1/126-138.pdf> [in Ukrainian].

9. Liutyi, V. P., Petrovych, V. S. (2021) Profilaktychna “Prohrama 15”: dosvid uprovadzhennia ta otsiniuvannia [Preventive “Program 15”: Implementation and Evaluation Experiences]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 81, 148–154. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.31> [in Ukrainian].

10. Liutyi, V., Petrovych, V. (2021) Yakisnyi analiz rezultativ uprovadzhennia shkilnoho profilaktychnoho kursu: na prykladi prohramy “Kroky po zhyttiu” [Qualitative analysis of the results of the implementation of the school preventive course: on the example of the program “Steps in Life”]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 60–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9> [in Ukrainian].

11. Liakh, T., Spirin, A. & Zhukov, V. (2023) Sotsialna profilaktyka ryzykovanoi povedinky pidlitkiv [Social Prevention of Risky Behavior of Adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 64–72. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9> [in Ukrainian].

12. Spirina, T., Danylenko, A. (2023) Seksualna osvita yak skladova zdorovoho sposobu zhyttia pidlitkiv [Sex education as a component of a healthy lifestyle for adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 104–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15> [in Ukrainian].

13. Goldfarb, E. S., Lieberman, L. D. (2021) Three Decades of Research: Evidence for Comprehensive Sexuality Education. *Journal of Adolescent Health*, 68, 1. DOI: [10.1016/j.jadohealth.2020.07.036](https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.07.036).

Дата надходження статті: 12.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025